

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 28.39 159.923.2

Н. В. ФРАДКІНА, канд. філос. наук, доц., НТУ «ХП»

КОНЦЕПЦІЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я» М. СУМЦОВА ЯК ЦІННІСНИЙ ФАКТОР УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті досліджуються особливості українського християнства висвітлені у працях М. Ф. Сумцова. Розглянуто своєрідний концепт «українського православ'я» на сторінках робіт вченого, що особливо актуалізується у наш час. Виділяються визначальні характеристики українського православ'я, які мають вплив на формування національної ідентичності. Наголошується на важливості вивчення наукових ідей М. Сумцова для розуміння світоглядного осердя українського православного життя, православної церкви, для визначення української національної ідентичності.

Ключові слова: українська ідентичність, релігійність, християнство, моральність, демократичність.

Вступ. Сьогодні наша країна переживає найскрутніші часи за період своєї незалежності. В такому історико-культурному контексті проблема національної ідентичності постає гостро як ніколи.

Першочерговим фактором визначення себе і важливим механізмом національної ідентичності постає релігійний чинник, якому присвячена стаття. Православне самовизначення стало вагомим фактором як становлення українських національних і культурних ідентичностей протягом Нового часу, так і важливим світоглядним і соціокультурним орієнтиром сучасного українця, чинником об'єднання українських громадян навколо православних цінностей у нове громадянське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості саме українського православ'я досліджуються багатьма вченими та церковними діячами А. Гудимою, А. Колодним, І. Губаржевським, І. Огієнком,

© Н. В. Фрадкіна, 2014

В. Горським, Я. Яремою, І. Ісіченком та багатьма іншими. Зокрема, В. Горський та А. Колодний наголошували на філософських та культурологічних наслідках української православної парадигми для визначення смисложиттєвих настанов українців, ментальних та ідентифікаційних характеристик української нації. Незважаючи на ряд публікацій з розкриття зв'язку українських ідентичностей і православного світогляду, православної церкви, ряд суттєвих характеристик та концепцій цього поєднання залишились поза дослідницькою увагою. Особливий евристичний та аксіологічний потенціал для розуміння сутності українського православ'я та православної ідентичності має концепція М. Сумцова, що стала основним предметом нашої дослідницької уваги у цій статті.

Метою даної статті є висвітлити дослідження особливостей українського християнства у працях М. Ф. Сумцова, на цій теоретичній і філософсько-теоретичній основі виділити і спробувати охарактеризувати ознаки саме «українського православ'я», які мають вплив на формування української ідентичності.

Основні результати дослідження. Одним з перших в теоретичному, понятійному плані про самостійність української православної церкви говорить І. Огієнко, що самі ці особливості українського православ'я пов'язує із християнським апостольським самовизначенням кожної нації у справах церковного будівництва. За точними словами І. Огієнка, православна церква повинна стверджуватись як національна і самобутня за своєю основою: «Кожна православна церква з засади своєї національна як церква територіальна, як церква окремого народу. Церква кожного народу окрема і самостійна за 34-м апостольським правилом: «Єпископи кожного народу повинні знати першого серед себе і шанувати його як голову». Через це кожна церква, в тому числі й Українська, виробили свої національні ознаки...» [3, с.75].

Дослідження особливостей українського християнства привертало увагу інших багатьох істориків, богословів, етнографів, філософів та інших. Так відомий вчений і релігієзнавець А. Колодний переконливо доводить, що релігійність українського народу кордоцентрична. Це означає, що в його світогляді основну роль – мотиваційну і рушійну – грають НЕ розумово-раціональні сили, а світ емоцій, почуттів – це релігійність серця. Вона не вимагає створення будь-яких теоретичних богословських систем, де, власне, найчастіше і виникає міжконфесійне протистояння. Притаманне українському населенню чуттєво-релігійне ставлення до життя не формує якоїсь ворожості до носіїв інших вірувань, адже емоційний світ віруючих різних конфесій майже збігається. Тому в іншому вони не вбачають ворога [2, с. 4]. З цим ми можемо погодитись, це відповідає і нашій концепції українського православ'я, одночасно ми звертаємо увагу на те, що крім відомих ідей кордоцентризму української нації у філософії Г. Сковороди, П. Юркевича, сут-

теву роль у формулюванні і дослідженні кордоцентричності української релігійності зіграла наукова творчість М. Сумцова.

Українська етнічна психіка ґрунтується на емоційно-почуттєвому характері, кордоцентричності (П. Юркевич). Проте цей архетип, базований на любові та повазі, на обожнюванні святості поняття «земля», може позбавляти народ активної позиції у боротьбі за виживання. Він формує м'яке толерантне ставлення до навколишнього світу, довірливість, яка може стати незахищеністю. Треба також поставити емоційність, «кордоцентричність» психіки українця в певне відношення до логіко-раціоналістичних рис інших етносів [4, с. 200].

Про інтуїтивно-містичний характер релігійності українського народу, «який є глибоко віруючим, але не ханжею, життєрадісним, але не розпусним, відданим церкві, але не тупим фанатиком, діяльним членом суспільства, а тому чесним, правдивим і непохитним у своїх переконаннях і діях», пише мовознавець і церковний діяч І. Губаржевський [1, с. 173].

Концепцію «українського православ'я» як суттєву рису української ідентичності розробляв видатний представник українського національного відродження, академік Микола Федорович Сумцов (1854–1922). Протягом своєї наукової діяльності Микола Федорович опублікував безліч праць з найрізноманітнішої тематики. Це праці з філології, літератури, історії, етнографії, архітектури, питань громадсько-політичного життя, екології, моралі та етики, педагогіки та ін. Значну частину його творчості складають праці, в котрих автор торкається релігійної тематики. Це в першу чергу широко такі відомі праці: «Иоанн Вышенский» (1885 р.), роботи циклу «История Южнорусской литературы в XVII ст.», присвячені Лазарю Барановичу, Інокентію Гізелю та Іоанікію Галятовському, «Распятый Христос в турецкой повести» (1916 р.), «Религиозность Т. Г. Шевченка» (1914 р.), низка нотаток в «Южном крае» опублікованих у 1917 р. під рубрикою «З українських церковних питань» та багато іншого.

На відміну від прогресивних позитивістських і марксистських вчених свого часу, М. Ф. Сумцов завжди стає на захист Бога та свободи релігії, у багатьох своїх працях культивує ідею свободи розуму у справах віри, котра знаходить свій розвиток в ідеї вільної української церкви та вільного українського народу.

Зокрема ідею вільної української церкви М. Ф. Сумцов розвинув у роботі «Иоанн Вишенский», а також у своїх працях, присвячених Лазарю Барановичу, Іоанікію Галятовському та Інокентію Гізелю.

Як справжній патріот української землі, М. Сумцов був непримиримим борцем за українську національну ідею і в першу чергу ідею українського православ'я. На доказ цього можна зазначити, що у праці «История Южнорусской литературы в XVII столетии», присвяченій Лазарю Барановичу, він наполягає на особливостях Малоросійського православ'я і виділяє його відмінні риси: «Релігійний побут малоросіян, як

то віровчення, богослужіння та морально-практична діяльність, що має виток з євангельського вчення про любов до ближнього, у XVI та особливо у XVII ст. представляли значні відмінності від релігійного побуту великоросів». Далі він знаходить культурно-історичні та соціокультурні об'єктивні чинники, завдяки котрим сформувалися ці відмінності: «Малоросія була відкрита різноманітним західним впливам, і малоросійський народ жив майже цілком вільно у релігійних та громадянських відносинах, менш того кінець XVI і початок XVII ст., були часом могутньої народної творчості, що відбилася у створенні новітніх форм релігійно-морального побуту: на церковному співі, церковних обрядах, навіть на самому віровченні відбилась сила народної творчості. Духівництво залучено було у сферу народних інтересів і церкву поставлено було у положення охоронниці цих інтересів» [6, с. 167].

Також подібні ідеї послідовно проводяться вченим у його відомій етнографічній розвідці «Слобожане». М. Сумцов, досліджуючи слобожанську ідентичність, торкається релігійних особливостей жителів регіону. А саме, вивчаючи роботу М. Костомарова «Две русские народности» вчений звертає увагу на талановите порівняння автора українців з великоросами, продовжує його дослідницькі посилки: «Залишаючи деякі порівняння соціального й економічного змісту, як помилкові або суперечні, не можна не зазначити таких думок Костомарова, чим головним робом відрізняються українці від великоросів і почасти від поляків: ...Про релігійність. Нам лучалось балакати з побожними людьми тої і другої народности. Великорос виявляє свою побожність в розмовах про зовнішній бік релігії, здебільшого що до букви Закону Божого, а українець налягає на релігійне почуття, не дуже цікавиться службою, а більш її красою, урочистістю. Українці дуже богобоязливі, з поетичним настроєм в своїх почуттях» [7, с. 24].

Ще одну дуже цікаву рису виявлено автором на думку М. Сумцова: «...Про демократичність.... українці завжди були занадто прихильні до простоти, виявляючи в своїм світогляді і характері багато демократичності» [7, с. 25]. Саме демократичність, на переконання вченого, стає основою релігійного і церковного життя українського народу. Досліджуючи етнографічні матеріали. Микола Федорович з сумом відзначає: «Слобожанське духовенство од дяків до владик колись стояло в значній мірі ближче до народу. ...На думку вченого, в старі часи на Слобожанщині, як по всій Україні, панував корисний для духовенства і селян звичай так званої «презенти», або договору поміж попом і приходом щодо платні за треби, тим самим узгоджувались релігійні та соціальні інтереси громади. Далі М. Сумцов наводить яскравий приклад демократизму у церковному житті селян: «... В 1881 р., наприклад, в однім селі громада на сході порішила встановити платню за треби: замість 20 або 30 карб. за вінчання, як почав піп брати,

давати 3 карб., за похорон - хто скільки зможе, за хрестини - 10 коп., без курей і могорича, за молитви під час свят по хатах - по змозі, щоб попадя не ільновала по селу (не збирала збіжжя перед святами по дворах), щоб піп не примушував сповідників в піст робити на себе, за молебень з акафистом – 25 коп., а не 60, за панахиду – 15 коп. Цю постанову схід в числі 287 громадян послав на затвердження до благочинного з погрозою, що коли піп не згодиться, то громада зачне церкву» [7, с. 29].

Також М. Сумцов зупиняє свій погляд на дуже важливій рисі українського релігійного життя, а саме на моральності, яка базується на кордоцентризмі, емоційній емпатії. Вчений зазначає: «Релігійне життя українця довго держалось міцно на підвалинах старого морального життя, ствердженого національним спочуттям за часи боротьби з латинами та уніатами» [7, с.29.] Довгий час символічною особистістю – прикладом патріотизму та боротьби за віру – для М. Сумцова була постать Іонна Вишенського, оскільки «Вишенський писав... – кров'ю свого серця, і тому все їм написане таке сильне, гаряче і, розчинене безкорисливою любов'ю до Батьківщини, таке невідбитне і переконливе» [5, с. 17].

Українці обережно відносились до церкви як офіційної установи, водночас сприймали церкву як утілення практичної моралі та добродетності.

З цього боку особливу ціну має відозва про слобожан Харківського архієпископа Філарета в «Историко-статистическом описании Харьковской епархии» 1857 р. [8]. Владика Філарет був вельми розумний як добрий пастир, він поважав свою паству і підняв великий труд для найкращого урозуміння народу та його культурної старовини; його наукова праця надто цінне джерело для усіх пізніших наукових слобідських діячів щодо місцевої історії й етнографії. «Отличительною чертою, отрадною и высокою украинского малоросса (слобожанина), – каже архієпископ Філарет, – служит то, что он не терпит раскола. И в прежнее время не было и ныне нет украинца в числе раскольников... Между русскими простолюдинами всякий, мужчина или женщина, хорошо знает одну или две молитвы; но малороссияне, и особенно женщины, хорошо знают по десяти и более молитв на память и каждый день читают их утром и вечером. Разность другого рода: русский мужичок, хотя не знает молитв, благоговейно и усердно творит поклоны. Малоросс молится иначе; он не всегда молится перед образом и не полагает многих поклонов: малороссиянка, перекрестясь перед образом раз, два, идет к домашним делам и, прибирая хату, продолжает читать про себя молитвы».

Аналізуючи слова Філарета, М. Сумцов констатує, що «Із зробленого порівняння ясно видно, що для великоросів більшу вагу має зовнішній бік релігії, а для українця внутрішнє життя серця» [7, с. 30–31.]. Ця внутрішня спрямованість на релігію, релігійні справи тлумачиться М. Сумцовим як більша душевність українців, більша укоріненість віри у душевному житті

людини, непохитність віри і цінність особистісного переживання духовного та богословського досвіду.

При дослідженні поглядів М. Сумцова стає ясно, що провідними для вченого були концепти українського православ'я та релігійної терпимості, а не релігійного чи антирелігійного фанатизму та неприйняття думки Іншого – не визволення розуму від релігії, а свобода розуму у справах віри стала для наукової творчості М. Сумцова провідною. Церква ж розглядалась як важливий фактор національного життя, без абсолютизації церковної догматики та церковних установ, з увагою до «малоросійського», тобто українського православ'я.

Висновки. Вивчаючи науковий доробок М. Ф. Сумцова, його основні теоретичні концепції та опрацювання емпіричного матеріалу з історії української культури і релігії, можна зробити цілком обґрунтований висновок, що вчений утворив своєрідний концепт «українського православ'я» на сторінках своїх робіт, що особливо актуалізується у наш час. Досліджуючи особливості українського православ'я, можна виділити його наступні визначальні характеристики: кордоцентризм, демократичність, гармонійність (узгоджуваність) громадського і церковного життя, моральність, спрямованість на активну морально-практичну діяльність. На основі проведеного дослідження можна визначити значний теоретичний потенціал праць М. Сумцова, їх високий аналітичний і енциклопедичний характер.

Перспективним стає вивчення як змін православного світогляду в українському суспільстві, взаємопроникнення православних і християнсько-демократичних цінностей, так і застосування наукових ідей Миколи Федоровича Сумцова для розуміння світоглядного осердя українського православного життя, православної церкви, для визначення української національної ідентичності.

Список літератури: 1. *Калінін Ю. А.* Релігієзнавство : Підручник / *Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковецько.* – 5-те доопрац. вид. – Київ : Наукова думка, 2000. – 352 с. 2. *Колодний А. М.* Проблеми плюральності релігійного життя України / *А. М. Колодний* // Релігійна свобода. Законодавство України «Про свободу совісті та релігійні організації» : європейські стандарти та українські реалії : Науковий щорічник. – № 11. – Київ : [б. в.], 2007. – С. 4–8. 3. *Огієнко І.* Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т. : Т. 1–2./ *І.Огієнко* — К. : Україна, 1993. 4. *Степико М. Т.* Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / *М. Т. Степико.* — К. : Товариство “Знання”, КОО, 1998. — 251 с. 5. *Сумцов, Н. Ф.* Иоанн Вышенский (Юж.-рус. полемист XVII в.) / Изд. ред. «Киев. старины» / *Н. Ф. Сумцов.* – К. : Типогр. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1885. – 29 с. 6. *Сумцов Н. Ф.* К истории Южнорусской литературы семнадцатого столетия. Вып. I: Лазарь Баранович / *Н. Ф. Сумцов.* – Харьков : Типография М. Зильберга. 7. *Сумцов М. Ф.* Слобожане. Историко-этнографічна розвідка / *М. Ф. Сумцов.* – Х., 1918. – 241 с. 8. *Филарет (Гумилевский Ф.)* Историко-статистическое описание Харьк. епархии. Т. I–VI. – Харьков-Москва : Тип. Готье, унив. тип., 1857–1859.

Bibliography: 1. Kalinin, Yu. A. *Relihiyevnavstvo : Pidruchnyk*. 5th ed. Kyiv : Naukova dumka, 2000. Print. 2. Kolodnyy, A. M. "Problemy plyural'nosti relihiynoho zhyttya Ukrayiny." *Relihiyna svoboda. Zakonodavstvo Ukrayiny «Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi» : yevropeys'ki standarty ta ukrayins'ki realiyi : Naukovyy shchorichnyk*. — — Kyiv, No. 11 (2007):4–8. Print. 3. Ohiyenko, I. *Ukrayins'ka tserkva: Narysy z istoriyi Ukrayins'koyi pravoslavnoyi tserkvy*. 2 vols. Kyiv: Ukrayina, 1993. Print. 4. Stepyko, M. T. *Buttya etnosu: vytoky, suchasnist', perspektyvy (filosofs'ko-metodolohichnyy analiz)*. Kyiv: Tovarystvo "Znannya", 1998. Print. 5. Sumtsov, N. F. *Yoann Vyshenskyu (Yuzh.-rus. polemyst XVII v.)*. Kyiv: Typohr. H.T.Korchak-Novytskoho, 1885. Print. 6. Sumtsov, N. F. *K istorii Yuzhnorusskoy literatury semnadsatoho stoletiya. Vyp. I : Lazar' Baranovych*. Kharkiv: Typohrafyya M. Zyl'berha. Print. 7. Sumtsov, M. F. *Slobozhane. Istoryko-etnohrafichna rozvidka*. Kharkiv, 1918. Print. 8. Fylaret (Humylevskyy, F.) *Istoryko-statystycheskoe opysanye Khar'k. eparkhyu*. Vol. I-VI. Kharkiv-Moscow : Typ. Hot'e, unyv. typ., 1857-1859. Print.

Надійшла (received) 15.12.2014.

УДК 746.3:004.738.5(477.54)

В. В. МАЛІКОВ, канд. іст. наук, старш. викл., НТУ «ХПІ»

ЗНАЧЕННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ МИСТЕЦТВА ВИШИВКИ В СУЧАСНОМУ ХАРКОВІ

У статті досліджується роль служб і ресурсів мережі Інтернет у творчій діяльності сучасних вишивальниць Харкова. Інтернет-сайти, електронна пошта, блоги, форуми, групи в соціальних мережах, файлові сховища є потужними інструментами обміну знаннями про техніку й прийоми вишивання, властивості і якість матеріалів для нього, проведення конкурсів і виставок. Вони сприяють презентації власних досягнень, творенню індивідуального іміджу і колективної ідентичності вишивальниці. Дослідження показує, що ресурси Інтернет є важливим самостійним джерелом для дослідника сучасного декоративно-ужиткового мистецтва.

Ключові слова: Інтернет-технології, вишивка, вишивальниця, «форумовка», мережеві служби.

Вступ. Оскільки на сьогодні Інтернет вийшов за межі інформаційно-комунікаційного ресурсу і увійшов до всіх сфер діяльності людини, включно з декоративно-ужитковим мистецтвом, то нагальною є потреба дослідити функціонування Інтернет-технологій у діяльності сучасних харківських вишивальниць. Адже вивчення способів використання ресурсів та служб мережі Інтернет здатне розкрити особливості творчості сучасних майстринь вишивки в Харкові.

Аналіз останніх досліджень і літератури. Варто відзначити, що проблематика впливу Інтернет-технологій на декоративно-ужиткове ми-

© В. В. Маліков, 2014